Миңнуллина Фатыйма Халиулловна,
филология фәннәре кандидаты,
Тел, әдәбият һәм сәнгать институтында
өлкән фәнни хезмәткәр,
Казан шәһәре, Татарстан, Россия
e-mail: minnullina77@mail.ru

УДК 82.512.145 -2.

М.ГЫЙЛӘҖЕВНЫҢ “БИЧУРА” ДРАМАСЫНДА МИФОЛОГИК ОБРАЗЛАР

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ДРАМЕ М.ГИЛЯЗОВА «ДОМОВОЙ»

MYTHOLOGICAL CHARACTERS IN THE DRAMA M.GILYAZOVA «BROWNIE»

Аннотация. В статье рассматриваются пьеса М.Гилязова “Домовой» с точки зрения концепции эпоха и героя. На основе анализа раскрываются характерные черты героев современной татарской драматургии.

Ключевые слова: драма, мифология, образ, конфликт.

Abstract. This article discusses the play M.Gilyazova «Brownie» in terms of the concept of the era and character . Based on the analysis reveals the characteristics of the heroes of the modern Tatar drama.

Keywords: drama, mythology, image, conflict .

XX йөз ахырында башланып киткән иҗтимагый-сәяси үзгәрешләр әдәбиятка яңадан-яңа тема һәм проблемалар алып килә. Соңгы елларда иҗат ителгән драма әсәрләре образлар системасы, идея-эстетик үзенчәлекләре якларыннан берникадәр үзгәреш кичерә. Мәсәлән, төрле ияләргә бәйләнешле затларга ышану көчәя. Татар әдәбиятында бичуралар, албастылар кебек мифологик затлар пәйда була. “XX гасыр татар әдәбияты тарихы” китабында билгеләнгәнә: “Мифологик мәгълүматлар, шартлы-мифологик алымнар, символик образлар, метафора, әкияти алымнар ярдәмендә укучыга идеаль тормыш моделе тәкъдим телә, яшәеш кенә түгел, сәяси кыйммәтләр дә кире кагыла” [4, б. 31]. В.Хализев язганча: “Без персонажей родоплеменных мифов – домовых, леших, водяных, русалок не обходятся фольклорные тексты. Наследники родоплеменных тотемов находят себе место и в литературе, в том числе – и в XX столетия [10, б. 134]. Татар әдәбиятында мифологик образ – Бичура шуларның берсе. Татар ышануларында бичура һәм өй иясе ике рух дип карала. «Өй иясе – татар мифологиясенең нигезен тәшкил иткән ияләр дөньясында үзәк урын тотучы рух. Чөнки ул башка ияләргә караганда кешеләргә якынрак тора… Кешеләргә күп файда китерә. Иң мөһиме, ул өйне саклый. Аны куркытырга, куарга тырышмагыз, ахыры начар бетәчәк... Йорт иясе йортны явыз рухлардан, хәтәр авырулардан саклый...» [9, б. 203]. “Татар мифологиясе” энциклопедик сүзлегендә татар халкында сакланып калган мифлар, төгәлрәге аларның кайбер үзенчәлекләре биш төркемгә бүленеп карала. Шуларның берсе – “Түбән мифология” персонажларында Бичура явыз зат буларак карала [7, б. 2008:6]. “Мифы народов мира” энциклопедиясендә Бичура хакында түбәндәге юллар бар “…в мифологии казанских татар и башкир (бисюра, бисура) низшие духи. В отличие от өй иясе бывает не во всех домах. Согласно мифам, Б. проказничает в доме (открывает в печи трубу, шумит, прячет вещи, наваливается на спящих, пугает), но к некоторым благоволит, приносит деньги, помогая разбогатеть. Иногда татары оставляли свои дома, считая, что в них не даёт спокойно жить. У татар-мишарей Б., – разновидность злых духов пиров” [6, б.173]. М.Гыйләҗевның “Бичура” (1988–1989) драмасында Бичура – йорт хуҗасы, кешеләргә файда китерүче буларак күзаллана. И.Л.Данилова, фикеренчә, ообразларга салынган мәгънәнең үзгәрүе персонажларга йөкләтелгән мәгънәнең үзгәрүенә бәйле [3, б.21]. Драмада ике катлам – чынбарлык белән шартлы-мифологик дөнья янәшә куела. Шартлы-метафорик эчтәлек Бичура һәм Кара җаннар образларына бәйле рәвештә ачыла [4, б. 32]. Кайчандыр йөздән артык йорты булган авылда нибары ике хуҗалык калган. Халыкның күбесе ачлыктан, кем сугышта үлгән, кемнәрдер туган нигезен калдырып чит җирләргә китеп барган. Әсәрдә Аксак күңелендә барган Ак (Бичура) һәм Кара (Шәүләләр) якның үзара көрәше сурәтләнә. Пьесада Кара җаннар кешенең караңгы башлангычы, ә Бичура кешедә якты як булып тора. Шул рәвешле, төп герой Аксакның күңелендә ике башлангыч көрәшкән момент сурәтләнә. А.Батталова язганча, М.Гыйләҗевнең «Бичура»сында ак һәм кара башлангыч көрәше йорт образына нисбәтле ачык күренә [1, б. 81]. Шуларга бәйле рәвештә геройның реаль тормыштан, мифик дөняга күчеп йөрүе, йортын җимерүгә алынган кара Шәүләләр белән каршылыгы

тасвирлана. Кара җаннар тарафыннан җимерелгән, сарай капка-койманы итү күренешләренә автор шулай ук тирән мәгънә сала. Биредә драматург тоталитар режим шартлары хакында гына түгел, ә безнең бүгенге халәтебез хакында да сүз алып бара. Драманың сюжеты иҗтимагый проблемалар – шәхес фаҗигасе алга куелуы белән үзенчәлекле. “Бичура” да система корбаннары, сәясәт һәм гаилә каршылыгы, сәяси вакыйгаларның кеше язмышын җимерүе кебек бер төркем мәсьәләләр күтәрелә. Аксак сүзләрендә мәсәлән, совет системасына карата булган тәнкыйди фикер чагылыш таба: «Аксак. … Юкка яшәгәнбез, күрше, гомерне бушка сарыф иткәнбез. Кеше күңелләрендә калырлык изгелек кылмадык, тормышны чәнти бармак кадәр дә алга җибәрмәдек. Киресенчә, ул гел артка тәгәрәде, аска, адәм башы чыгалмаслык упкынга, өметсезлеккә…» [2, б. 61]. Бичура белән күптәннән таныш булган Хатын образында да җәмгыятькә бәя бирелә. “Иске тормышны җимердек. Яңасына юл таба алмадык, җимерекләр арасында гомер үтте. Бичураның китәсен белеп, сизеп яшәдем. Хәрабәләр, җимерекләр арасында ни мәгънә табып калсын ул?» [2, б. 88]. Әлеге сүзләрдә аерым бер кеше фаҗигасе генә түгел, ә ил, халык фаҗигасе ачыла.Утыз ел буена югалган бәбкәләрен эзләп йөрүче Күрше образында да сугыш алып килгән фаҗига, авылның хәерчелеккә төшүе дә, кешеләрнең саташу халәтендә гомер итүләре билгеләнә. “Яңа тормыш төзү идеясенә драматург тискәре бәя бирә: аның күнегелгән тәртипләрне җимерүен, кешеләрне саташтыруын, алдавын төп сыйфатлар дип аера” [5, б. 60]. Күренә ки, әдип яңа урнашкан тәртипләрне, системаны шәхес фаҗигасе аша ача. Үз геройларының психологик халәтләре ярдәмендә драматург совет хакимиятенә һәм бүгенге көндә җәмгыяттә хөкем сөргән әхлаксызлк, битарафлык кебек мәсьәләләргә туктала. Мәсәлән, Бичураның мосафир кыяфәтендә килеп картның киленнәре белән ата-бабадан калган нигез хакында сүз алып баруы, Руфия белән Гөлнараның сәер кунакны аңларга теләмәүләре, акча, кием тәкъдим итүләре, Гөлнараның “картларны” җүләрләр йортына илтергә кирәк дигән фикергә килүе шуның ачык мисалы. Кимсетелгән Бичура шушы вакыйгадан соң бик озавк вакытка юкка чыгып тора. Кара шәүләләрнең киленнәр юган керләрне пычратып китүләре бүгенге кешеләрнең михербансызлыкларына, җан пычраклыгына ишарә итә. Әсәрдә картка Аксак исеме кушылуы да тирән төсмергә ия. Ул сугышка кергәндә куркып кала, аяклары калтырап аксый. Шул вакыттан аңа аксак кушаматы кушалар. Ә.Закирҗанов билгеләгәнчә: “Әлеге курку хисеннән ул, ниһаять, котыла. Кара җаннардан курыкмавын әйтә. бу инде Аксак күңеленңә Яхшы якның җиңеп чыгуы” [5, б. 62]. Бичура урнына чормага менеп утырган Акскның җимерелеп төшүе, түбәсез калган йорт шулай ук игътибарга лаек. Җимерек өй дөньяның җимерелүн, милләтнең юкка чыга баруын символлаштыра. Ул бушлык, ялгызлык, җимерелгән хыяллар билгесе генә түгел, ә йорт-нигез яссылыгында бүгенге яшәешкә, җәмгыяткә, совет идеологиясенә бәя бирүче дә. Туган йорт – туган ил – совет режимын гәүдәләндерә. Аксак белән Хатынның шул вакыйгалардан соң мәңгелеккә күчүләре, Кара җаннарның җиңүен белдерә. Шулай итеп, М.Гыйләҗев драмасында Бичура рух, милләт, милли гореф-гадәтләр сакчысы, Кара көчләргә, ягъни тоталитар идеологиягә каршы торучы көч буларак тасвирлана. Кара җаннар шул ук вакытта кешелексез җәмгыятьне дә белдереп килүче образ буларак кабул ителә. “Бичура шартлы-символик образы укучы алдына матурлыкка омтылыш, җан сакчысы, рухи яшәеш, иман билгесе, авырлыкны җиңәргә ярдәм итүхче кебек архетипик сыйфатларга ия булып гәүдәләнә. Кара җаннар исә, аерым кеше тормышыннан башлап, милләт яшәешендәге ямьсезлек булып күзаллана. [8, б. 32].Ә.Закирҗанов язганча: «Кеше күңеленең ике ягын – өмет һәм өметсезлек, яктылык һәм караңгылык, яхшылык һәм явызлык, тугрылык һәм мәкер чагылышын тикшерү максат итеп куела. Кеше күңелендә мәңгелек көрәш бара. Үзара каршылыкта булган көчләрнең Якты ягы (Яхшылык) өстенлек алса, кешедә киләчәккә ышану, бәхеткә омтылыш баш калкыта, Караңгы ягы (Явызлык) җиңүе исә өметсезлек, ялгызлык, яшәешнең мәгънәсезлеге булып чагыла» [5, б. 60]. Күренә ки, драмада вакыты белән чарасызлык, көчсезлек, яшәүнең мәгънәсезлеге кебек мотивлар да яңгырап китә. Әсәрдә заман каршылыкларында адашып калган, сонрак үз асылына кайта алмыйча газапланган геройлар язмышы тасвирлана. Драмада фаҗигалелек категориясе шәхес ялгызлыгында, чынбарлык белән трагик каршылыгында чагыла. Җәмгыять кешене ялгызлыкка китерә, шәхес буларак юкка чыгара дигән фикер үткәрелә. Әсәр нигездә психологик характердагы конфликтка корылган, персонажларның күңел дөньясы ачыла барган саен ул конфликтның система тарафыннан рәхимсез имгәтелгән шәхесләр фаҗигасе нәтиҗәсе икәнлеге күренә. Драматик конфликт милли һәм әхлакый кыйммәтләр белән тыгыз үрелеп бара. Милләтнең бүгенгесе һәм киләчәге өчен борчылу төсмере ала. Мифлогик образлар ярдәмендә гомумкешелек кыйммәтләре, яшәеш кануннарына бәйле мәсәләләр күтәрелә. М.Гыйләҗев үз әсәрен мифологик модельгә корып, мифологик образга таянып, үз образын тудыра Бъгенге яшәешебездә хәл ителергә тиешле җитди проблемалар барлыгына басым ясый.

Әдәбият

1. Батталова А.Д. Татар драматургиясендә йорт образының үсеш–үзгәреше (1960–2000 еллар): Монография. – Казан, 2009. –132 б.
2. Гилязов М. Словарь любви. – Казань:Татар.кн.изд-во, 2005. – 399 с.
3. Данилова И.Л. Модерн – Постмодерн. О процессах развития драматургии 90-х гг. – Казань: Фэн, 1999. – 211 с.

4. XX гасыр татар әдәбияты тарихы. – Казан: Казан университеты, 2011. – Т. 2. – 198 б.
5. Закирҗанов Ә. Заман белән бергә. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2004. – 169 б.
6. Мифы народов мира. Энциклопеди. Том 1. – М.: Слветская энциклопедия, 1991. – 671.с
7. Татар мифлары: ияләр, ышанулар, ырымнар, фаллар, им-томнар, сынамышлар, йолалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. – 203 б.
8. Татар мифологиясе. Энциклопедик сүзлек: 3 томда: 1т. – Казан: Мәгариф, 2008. – 303 б.
9. Татар халык иҗаты: Риваятьләр һәм легендалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1987. – 368 б.
10. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002. – 398 с.

Мусабекова Раиса Рашидовна,

к. филол.н., ст. науч. сотр.
Института татарской энциклопедии
и регионоведения АН РТ,
г.Казань, Татарстан, Россия
e-mail:musabekova@rambler.ru

УДК 821

ПОЭТИЧЕСКИЙ МИР Н.ШАМСУТДИНОВА (ЭВОЛЮЦИОННЫЙ АСПЕКТ)

THE POETIC WORLD OF N. SHAMSUTDINOVA (EVOLUTIONARY ASPECT)

Аннотация. В статье дан анализ творчеству сибирского поэта Н.Шамсутдинова, который в Татарстане почти не известен. Прослежена эволюция поэтического творчества, выявлены характерные особенности.

Ключевые слова: поэзия, автобиографизм, стиль, направление, лирика.

Abstract. The article analyzes the creative activity of the Siberian poet N. Shamsutdinova, which in Tatarstan is almost not known. Traces the evolution of poetry reveals some distinctive features.

Keywords: poetry, autobiographysm, style, direction, lyrics.

Николай Шамсутдинов – этот самобытный поэт, публицист, переводчик, известный в российской поэзии, почти не известен в Татарстане – на родине своих предков. И тому есть причины. Он родился в 1949 году на полуострове Ямал (в переводе с ненецкого «край Земли»), расположенном за северной частью полярного круга. Его жизнь и творчество неразрывно связаны с севером, работал нефтяником, в геологоразведке, тележурналистом, художником. В 1980 году он окончил в Москве Литературный институт. С начала 1990-х годов поэт живет в Тюмени, с 1994 года возглавляет Тюменское отделение Союза российских писателей.

Первые публикации появились в периодике в 1976 году. Первый сборник «Выучиться ждать» вышел в Свердловске в 1980 году. С тех пор было издано свыше двадцати его сборников. В 2009-2011 годы в Екатеринбурге увидело свет его «Избранное» в трех томах, которое вобрало в себя все самое лучшее, что было создано поэтом за более чем тридцать лет активного творчества. Пишет Н.Шамсутдинов на русском языке.

В статье о творчестве поэта, вошедшей в Татарскую энциклопедию, сказано: «Поэт поднимает ключевые для современного общества проблемы духовности, гуманизма, милосердия. Нередко в стихах выступает доверенным лицом своих героинь, поверяющих ему свои радости и печали, надежды и разочарования» [1, с.378]. Разумеется, эти скупые строки, продиктованные спецификой данного издания, не в силах раскрыть всего многообразия его творческого облика. Его творчество – это летопись жизни нашей страны, в которой нашли отражение романтика трудовых будней, память военных лет, искренняя любовь, преданная дружба, красота сибирской природы, боль за ее экологию, но это еще и автобиографический дневник самого поэта. По его стихам можно прочесть историю нашей страны, со всеми ее удачами и провалами, свершениями и страданиями, пропущенными через чувственное сердце поэта.

В первый том его «Избранного» вошли стихотворения, написанные в 1970-1990-е годы, составив собой поэзию начального «советского» периода. Открывается том стихотворением «Сибирский характер» [2, с.15-16], в котором он пишет:

Я вижу крепь сибирского характера –
В размахе новорожденных огней,